

МЕТАНАРАЦИЈЕ У ДРАМИ *ЦАР ЛАЗАР* *ИЛИ ПРОПАСТ НА КОСОВУ* МАТИЈЕ БАНА

Теза овог рада је да Матија Бан у драми *Цар Лазар или пропаст на Косову* догађаје и личности који су у вези са Бојем на Косову приказује кроз позакоњивање митолошког и религијског метанаратива, али да се у њима назире и критика ових метанаратива са становишта еманципацијске метанарације, што ово драмско остварење издваја од других насталих у овој епохи и чини га посебним. Најпре ћемо интерпретативно-аналитичким методом издвојити митолошку и религијску метанарацију; након тога, образложићемо и примерима документовати покушај нарушавања традиционалног вредносног система увођењем позакоњења карактеристичног за еманципацијски метанаратив, да бисмо на крају синтетичким путем објединили све претходне тврдње и указали на начин интеракције метанаратива у драми.

Кључне речи: митолошка метанарација, религијска метанарација, еманципацијска метанарација, Бој на Косову, стварање нововековне државе

I Метанарације

Метанаратив је термин који је сковао Жан-Франсоа Лиотар да би једним именом обухватио све културне феномене који се заснивају на универзалним истинама или универзалним вредностима. Заправо, читава историја саткана је од наратива који служе да објасне поредак у одређеној заједници, њену прошлост и могућу будућност. Ту свакако спадају књижевност, митови, легенде, религија, наука и сви облици казивања који постоје да разјасне дату стварност. Сваки наратив поседује сопствени дискурс, који Лиотар, по угледу на Витгенштајна, зове *језичка*

¹ emptybox81@yahoo.com

игра. Свака игра има своја правила која конвенцијом, имплицитно или експлицитно, поштују чланови заједнице. Правила се прописују нормативним реченицама: А прописује да Б мора да ради Ц. Уколико нема правила, нема ни игре, а незнатна промена неког од правила мења читаву концепцију. Ако овако поставимо ствари, друштво постаје скуп различито организованих језичких тврдњи. Појединци се налазе у вртлогу различитих језичких игара, наратива, устројстава знања који одређују њихов идентитет. Поставља се питање шта даје легитимитет наративима и као одговор на то питање Лиотар уводи појам *метанарације*. Метанарације, као што и само име указује, подразумевају нарацију изнад и иза нарације, нарацију о нарацији, која је задужена за организацију наратива, за позакоњење правила у оквиру њега (Лиотар 1990: 38–63).

Постоји суштинска подела на две врсте метанаратива. Једну чине *митолошке приче*, приче на којима су засноване углавном примитивне заједнице. Такви метанаративи дају сазнања о *прошлости* која су управљена на *садашњост*, дајући потпору стварању идентитета људи примитивног друштва, указујући на правила која треба да се поштују, ко треба да их поставља и ко да их слуша (Лиотар 1990: 67–68).

Другу врсту метанаратива чине приче настале у модерној епохи као приче о људском прогресу. Ова врста метанарације именована је као еманципацијска и окренута је од *садашњости* према *будућности* и усредсређена је на универзално превазилажење проблема у историји (Лиотар 1990: 68–70). Овакав метанаратив заснован је на *Декларацији о правима човека* из 1789. Схватања се почињу заснивати на идејама просветитељства. Овај период представља својеврсни раскид са традицијом и окретање науци. Напредак, ширење људске свести, требало би да донесе правду за све – на класном, расном, родном и другим нивоима.

Српска нација је кроз векове формирала свој кодекс и уточиште у народном песништву, црквеним и историјским списима. Митолошки и религијски метанаратив несметано су се нормирали. Због бурних друштвених околности, српском народу било је потребно упориште у прошлости. Они су тражили у вековном народном наслеђу извор идеја које би им могле указати на извесни пут остваривања националног идентитета у садашњости и његовог очувања и развоја у будућности. Највише у том смислу делују кључни догађаји у историји: Немањин напор да оствари уједињену и стабилну српску државу, Душаново царство као идеал такве заједнице, распад те заједнице у време Вукашина и Уроша због неслоге великаша и жеља за осветом због Косовске битке као уништења те заједнице. Временом, митолошки и религијски метанаратив бивају све предимензиониранији и радикалнији, а стварне чињенице бивају уклоњене и замењене потребама очувања заједнице. Јунаци натприродне снаге, њихови подвизи нечувене

храбрости и пожртвовања и неговање култа владара и њихових заслуга, постају модел понашања читавог народа.

Дискурс који установљују народно песништво, историја и црква преплићу се и преплављују српску стварност. Правила митолошког метанаратива, систематизована у виду забрана и дозвола, која прописују народна предања, дубоко су укоренења у патријархални дискурс. Она имају улогу нормативних исказа, а заснивају се на јунаштву, спремности да се лично и породично подреди колективном, пропагирају част, поштење и готовост на изузетне подвиге да би се очувала слобода. С друге стране, јасно су исказане и забране: кукавичлук, издаја и духовна и физичка слабост. Митолошки метанаратив јасно прописује и казне за непоштовање правила: екскомуникација, проклетство или смрт.

Религијска метанарација у овом процесу има приличну заслугу. Она се оваплоћује кроз црквену књижевност и посебно негује култ владара и њихових дела. Није имуна ни на утицаје из народне књижевности и неретко преузима садржаје из ње. Религијски метанаратив заслужан је великим делом за објашењену кодификацију у митолошкој метанарацији. Оно што религијска нормативизација, заснована на правилима православне цркве, доприноси митолошкој јесте повезаност са богом, апсолутном силом која утиче на развој догађаја у колективу и која даје смисао стварности и догађајима у њој. Посвећени владари, њихова светост и чудотворност даје им неприкосновеност, а српски народ чини посебним, светим и одабраним народом. Огрешење о црквени морални кодекс, огрешење је најгоре врсте и носи страшну казну за почињене грехове.

Статус историје веома је проблематичан у оваквим приликама. Она успева да сачува нешто од стварних догађаја, али бива великим делом подређена митолошкој и религијској метанарацији. И савремени историчари са тешком муком покушавају да изврше реконструкцију стварних догађаја и личности и да отклоне наслаге религијских и митолошких инклинација.

Време установљења српске државности и уставности, стварања нововековне српске државе је 19. век. Бурни историјски догађаји условили су посебну активацију и ангажман митолошког и религијског метанаратива код Срба. У таквој ситуацији, улога књижевности, а нарочито позоришта, има посебан значај. Позориште бива схваћено као институција народног просвећивања и националног освешћења. Историјска драма, која тада добија на актуелности, има улогу да упозна гледаоце са народном историјом, да му предочи светле примере предака, да га упозори на опасне појаве раздора и издајства који су угрожавали нацију у прошлости. Говоримо о времену када је било неопходно ободрити народни дух. Како је историја преплављена митолошким и религијским седиментима, а не

њихово објективно бележење, тако су и радња и карактери историјских или псеудоисторијских драма зависили од тумачења које је српска драма преузимала од историографије, мита, легенде, црквених књига и даље их развијала (ФРАЈНД 1987: 10). Под утицајем догађаја у Европи, ослободилачких револуција и просветитељских идеала рационалности, објективности, образованости и сцијентистичких усмерења, критички осврти на истинитост чињеница из прошлости нису у потпуности изостајали из историјских драма деветнаестог века у Срба. Управо у оваквим појавама склони смо да тумачимо јављање, или боље рећи наговештај, еманципацијског метанаратива.² Таква драма је била склонија да подучава шта се све десило у прошлости са нацијом због погрешака владара предака, али из једне научне, рационалне перспективе, при чему се указивало на вековне заблуде и пристрасност. Са повлачењем просветитељских идеја и налетом романтичара, легенда и слављење прошлости све више узимају маха, а негативна дешавања, погрешке, и дидактичка нота слабе. Поједини писци су и даље имали жељу да указују на «пропусте», али публика и позориште их одбацују (ФРАЈНД 1987: 14).

Међу таквим писцима нашао се и Матија Бан³. Прихваћено мишљење у критици је да је Бан био најбољи као писац драма. Она му је била средство за преношење сопственог просветног и државничког деловања. Политички ангажман Банов рађа низ трагедија са историјском тематиком: трилогија о пропасти и билогија о устанку. Трилогија: *Смрт Уроша V* (1851), *Краљ Вукашин* (1857), *Цар Лазар* (1858) и билогија: *Талковски устанак* (1865) и *Цвијети српске* (1865). Бан се разликује од других драматичара 19. века управо у својој тежњи да реалистичније прикаже историју, иако се држао и традиције, приказивао народне обичаје или опонашао стих народне поезије (LUCERNA 1906: 41). У његовом

² Ипак, треба нагласити да се он код наше нације јавља и узима пуни мах знатно касније са актуализацијом комунизма. Такође, треба истаћи да се Лиотар бави пре свега критиком еманципацијског метанаратива и метанаратива уопште. Ми смо у овом раду себи поставили као задатак само да уочимо неке од аспеката смене метанаратива у српској заједници, а не да говоримо у прилог или против било ког од метанаратива. Задатак је можда више био да се ухвати друштвено струјање које је покушавало да спроведе смену метанарација кроз фаворизовање еманципацијске.

³ Рођен је 16. децембра 1818. у Петровом Селу код Дубровника. Од 1844. станује у Београду, где је и умро. У овом граду упознаје Илију Гарашанина и обавља за српску владу поверљиве дипломатске мисије од 1848. до 1850. Био је пансловистички настројен. Након династичког преврата у Србији 1858, постаје наклоњен политици Михаила Обреновића. 1861. постаје шеф тајног државног Пресбирова у Београду. Ту је радио до 1880. када је отишао у пензију.

раду осећа се покушај да се, обрађујући догађаје из «славне» српске прошлости, укаже на један другачији систем функционисања државе. То је уређење друштвене заједнице које подразумева демократски систем владања, слободу говора и слободу мишљења.

Драмско остварење *Цар Лазар или њројастї на Косову* послужиће нам као репрезентативни пример једне такве тенденције. Сходно томе, поставићемо тезу да је у драми *Цар Лазар*, у складу са појавама у жанру историјске драме деветнаестог века и друштвеним приликама, приказан пресудни историјски догађај – Бој на Косову, кроз позакоњење које нуди митолошки и религиозни метанаратив, али да се у њој осећа и једна субверзивна намера, сумња у такву организацију друштвеног функционисања, рефлектована кроз покушај позакоњења еманципацијског метанаратива.

Да бисмо поткрепили такву тврдњу, најпре ћемо интерпретативно-аналитичким методом издвојити митолошку и религијску метанарацију, посвећујући нарочиту пажњу ликовима; након тога, образложићемо и примерима документовати покушај нарушавања традиционалног вредносног система увђењем позакоњења карактеристичног за еманципацијски метанаратив, да бисмо на крају синтетичким путем објединили све претходне тврдње и указали на начин интеракције метанаратива у драми.

Историјска драма *Цар Лазар* није до сада добила адекватну анализу и није јој додељен статус какав заслужује у српској књижевности 19. века. О њој је до сада изречено само неколико лаконских похвала или покуда, без адекватног приступа и детаљног проучавања.⁴

II Митолошка метанарација у драми *Цар Лазар* *или њројастї на Косову*

Нововековна Србија темељи своју државност на средњовековним српским државама. Митолошка традиција није била пресудна у њеној обнови, али је играла извесну улогу и пратила њен развој. Срби су «изгубили на Косову царство» и нововековна држава се темељила на освети Косова. Врхунац српске државе представљало је Душаново царство, а српско царство по предању није пало 1371. него 1389. Српска историја се у 19.

⁴ О негативној и на иманентним основама постављеној критичкој рецепцији *Цара Лазара* в. LUCERNA 1923: 45. О нешто повољнијим критикама *Цара Лазара*, заснованим на методолошким поставкама које подразумевају контекст књижевног дела в. ФРАЈНД 1987: 27–29.

веку дели на период до Косовске битке и после ње. Од аутентичних обавештења о овом догађају остало је само неколико записа, дипломатских аката у којима се налазе подаци о времену, месту, погибији Мурата и Лазара и утисаку који је оставила на савременике. Све остало што знамо, настало је као део народних предања и тежње српског живља да објасни минули важни догађај у складу са етикецијом митолошког и религиозног метанаратива, не би ли сачувао и ојачао национални идентитет. Историја, која има отприлике исту улогу као и народно стваралаштво, неретко црпи своје податке из усменог песништва и предања, па на тај начин добија статус псеудоисторије важне за стандардизацију митолошке метанарације.

Косовски мит, онакав каквог га проналазимо у народним предањима, истиче модел пожељног понашања митолошког метанаратива, оличеног у беспоштедној и храброј борби Срба против Турака, али чини се да пре свега има функцију да истакне дискурс забрана и дискурс казни. Кроз ове дискурсе се издаја и неслога жигошу као недопустиве, а са собом носе и казну – друштвену смрт или екскомуникацију и физичку смрт или погубљење. Посебну тежину као казна, због везе са религијским метанаративом, има и проклетство.

Приказани Косовски бој у драми *Цар Лазар* у великој мери почива на српском митолошком метанаративу. Заплет је детаљизовани и фикцијом обдарени заплет из *Краљевства Словена* Мавра Орбина. Почетни сукоб је заснован на измишљеној свађи Лазаревих кћери, свађи која је прерасла у нетрпелјивост између Облића и Брановића, а избила је због тога што је Вукосава (у историји непотврђена кћер Лазарова, жена Обилића) увредила Мару, Вукову жену, рекавши јој да је Бранковић мањи јунак од њеног супруга. Лични сукоб и размирице мотивишу донекле општи, друштвени – издају и пропаст на Косову, а у ствари, неслогу као главни мотив. Заплет прате сви митолошки елементи: клеветање Милоша од стране Вука, вечера пред бој, оптужба за издају, обећање Милошево, Милош убија Мурата у турском табору, погибија Лазара, издаја Вука Бранковића. Овако у целости конституисани ток догађаја у списима се јавља и установљује прво код Орбина у 17. веку, а потиче већим делом из народне традиције. Овим не тврдимо да се Матија Бан користио Орбиновим делом као прототекстом. Поједини мотиви из драме се јављају само у народном стваралаштву, рецимо, да Топлица и Косанчић прате Милоша до турског табора као верни побратими, што је детаљ из народне песме *Милошева погибија*. Такође, ликови војводе Драшка, слуге Теодора и Сријемског бана су, колико је нама познато, плод пишчеве фикције.

Митолошки метанаратив се у драми читује кроз сва три своја аспекта. Уочавамо дискурс пожељног понашања, дискурс забрана и дискурс казни. Носиоци дискурса пожељног понашања су Обилић, као централна личност и оваплоћење митолошке метанарације, побратими Милан

Топлица и Иван Косанчић, Југ Богдан и деветорица његових синова. Ове ликове, приказане на овакав начин, историја не познаје. Они су настали као плод рада митолошке метанарације. Као такви, они су приказани као савршени ратници, храбри, пожртвовани колективу и слободи. Њихов дискурс је дискурс части за коју вреди жртвовати живот, спремности за борбу без размишљања, јунаштва које прелази у луду смелост. Њихова снага и ратничка вештина су предимензиониране, али нису несавладиви – у могућности њиховог умирања, метанаратив позаконџује и следећи тип пожељног понашања: за државу треба умрети.

Милош Обилић је историјски проблематична личност, али народна традиција развила је његов карактер до последњег детаља. Њему је приписана улога султановог убице и ослободиоца српског народа. Историја остаје несигурна око детаља смрти султана Мурата.⁵ Очигледно је да се Милошево име установљује у контексту са убиством турског поглавара како време одмиче и како историјски догађаји бледе у сећању, а митолошки метанаратив јача. Његово порекло и снага неретко се повезују са вилама, а често се налази и варијанта у којој је одрастао на двору цара Душана као његов штићеник. Он је апсолутни и типични представник патријархалног кодекса и као такав је приказан и у драми *Цар Лазар*.

У косовском сценарију, у драми, он има улогу као и у народном предању. Матија Бан не уноси ништа ново да би другачије окарактерисао његов лик, не мења перспекту као за ликове Краљевића Марка и Вука Бранковића. Обилић функционише као носилац позаконџења митолошког метанаратива. У њему је на најбољи начин осликан модел пожељног понашања. Свака његова реплика или реплика о њему представљају оваплоћење неког од правила.

СРБИН МОРА ДА БУДЕ ЧАСТАН И ПОШТЕН И ДА ОСВЕТИ НАРУШЕНУ ЧАСТ И ПОШТЕЊЕ:

«Милош: Шта ће држак кад је цв'јет опао?
Нашто живот кад је част умрла?
А не видиш да већ обадоје
Одржати уједно не могу?» (БАН 1987: 316)

СРБИН ТРЕБА ДА БУДЕ ЈАК, ХРАБАР И ИЗДРЖЉИВ:

«Сулејман: Био би нам, мислим, утекао
Да копљима у земљу заб'јеним
Наједанпут свуд около њега

⁵ Детаљније о смрти Муратовој и улози Милоша Обилића у овом догађају в. ТОМАЦ 1968: 169.

Не дигосмо к'о гвоздену шуму.
Па и онда да видјесте чуда!
С коња слети и скакати поче
Преко копља скоком невиђеним.
Трипут скочи, ну ранама тешким
Најзад свладан на земљу се сруши.
Ни тад нико прићи му не смједе
Док не викну: сад слободно, Турци,
Већ вам Милош наудит' не може.» (БАН 1987: 326)

СРБИН УВЕК МОРА ДА БУДЕ СПРЕМАН ЗА БОРБУ:

«Милош: Ал' немој ми, о мој царе, рећи
Да из ове изостанем војне,
Да опасност ка' и дику њену
Не под'јелим с друговима својим,
Јер тад би ми част и славу сатро,
А с тим губи сваку вриједност живот.» (БАН 1987: 305)

«Милош: К'о властелин и војвода српски
Ја сам дужан да с људима мојим
Браним земљу кад је нападнута.
Таку дужност хоћу да извршим.» (БАН 1987: 306)

**СРБИН МОРА ДА ЖРТВУЈЕ ЛИЧНО И ПОРОДИЧНО ЗАРАД
КОЛЕКТИВНОГ:**

«Милош: Родисмо се да за род живемо,
Па кад треба да за њ и умремо;
Благо сваком који часно сврши
Ту задаћу своју; цар Лазаре,
За такима жалити не треба.» (БАН 1987: 313)

«Милош: Мојој жени, а госпођи твојој;
.....
Нек' се тјеши што умрех дично,
А кад јој дјеца буду одрасла,
Нек их учи части и јунаштву;
Нек им често, сваки дан говори:
Ваш је отац за част погинуо.» (БАН 1987: 318)

СРБИН МОРА ДА БУДЕ ВЕРАН СВОМЕ ВЛАДАРУ:

«Милош: Наложите ми [царе] немогућих ствари,
Свој ћу живот радо потрошити
У залудном сл'јепом напрезању
Да ти их изведем;»

СРБИН МОРА ДА ВОЛИ И ПОШТУЈЕ СВОЈЕ ПОБРАТИМЕ:

«Милош: Вјерни дружи бјесмо за живота
Буд'мо вјерни и у смрти дружи
Још се једном загрлимо, једном
Па већ никад.
Ој, по вама то Косово поље
Храм остаје дивног побратимства
Најдаљима нараштај'ма српским,
Храм узорит, гдје су веледушно
Двје ретке најчистије жртве
Принесене Богу и отаџбини.» (БАН 1987: 322)

Преко односа Милоша Обилића са својим побратимима, Миланом Топлицом и Иваном Косанчићем, у драми се велича слога, љубав и сарадња чланова колектива. Мотив вољног страдања у име очувања Милошеве части и српске слободе на најбољи начин позакоњује ову врсту односа и делује контрастивно у односу на мотив српске неслоге, издајства и интриге, који се очитују као негативни обрасци владања кроз ликове војводе Драшка и Боја. Историјски непознати а конституисани кроз митолошки наратив, Топлица и Косанчић у драми се јављају као ликови подлоге, који имају функцију у појачавању дејствовања Милошевог лика и позакоњења митолошке метанарације.

Југ Богдан и Југовићи су чисто митолошки ликови. Они додатно конституишу и интезивирају позивитни модел понашања, осветљавајући још један аспект тог модела – увећавање српског народа кроз појачану репродукцију. Не треба посебно истицати да је било пожељно мушко потомство које ће бити стуб одбране српске државе. У драми се ови јунаци јављају као афирмација митолошког метанаратива и показују како је потребно лично и породично подредити захтевима колектива, јунаштва и части. Смрт је варијанта пожељнија од предаје и нечасног повлачења.

«Југ Богдан: Шта! У помоћ? Убијте га, боље,
Тог бјегунца стидног
Да му оцу не црвени лице
На пољедњи његов дан живота.

Мој син бјежи! Чу ли Радоване?
Не утеко дабогда!» (БАН 1987: 334)

Дискурс забране је изражен кроз ликове Боја војводе, лика фолије, и нарочито војводе Драшка, који у драми има улогу алазона и у њу уноси елементе интриге. Завера коју Драшко остварује уз помоћ својих сарадника над Бранковићем и посредно над Лазаром, са драмског аспекта доноси напетост и низ узбудљивих обрта. Митолошка традиција не познаје овај лик. Историја такође. Он је уведен у драму да би понео кодекс негативног понашања уместо Вука Бранковића. Овај чисто уметнички лик има више функција. Из угла митолошког метанаратива, он изражава модел непожељног понашања. Његово издајство, сарадња са непријатељем, манипулација, лични интереси, лажи и изазивање неслоге бивају кажњени смрћу. У чињеници да клетва ипак пада на Вука Бранковића, иако је он само жртва интриге као и кнез Лазар, садржана је и *криштика* митолошке метанарације кроз рационалистичку еманципацијску. Критика се одвија кроз потенцирање историјског тумачења догађаја на Косову, по коме Бранковић није издао Лазара као што је запамтило народно предање, и као што је то српски народ прихватао кроз историју. На овај начин се осуђује тенденција ка црно-белом, брзоплетом и ускогрудом закључивању под митолошким нормама, које тражи више жртву за кривицу него правог кривца.

III Религијска метанарација у *Цару Лазару*

Вест о Косовском боју, у свету онога времена, одјекнула је најпре као победа хришћана, а у нашој земљи, нарочито у свештеничкој писмености, која је тежила библијском објашњењу догађаја, схваћена је као вољна жртва за Христа. Касније се под утицајем народног предања и писане књижевности узимала као потпуни пораз, што је последица опредељења за «Царство небеско». У науци се прихвата као пораз због последица које је изазвао. Отпор хришћана, након пресудног догађаја, под турском влашћу једино је настављен у духовном смислу, а том духовном обновом чувао се материјал за поколења.

Указали смо већ на повезаност религијског и митолошког метанаратива код Срба и навели основне разлоге за укореењавање религијског метанаратива у овом контексту: посебност народа као светог, давање смисла поразу и лошим дешавањима, очување народног идентитета у односу на муслимане, укидање одговорности за сопствена дела под окриљем божје воље, као и учвршћење моралних норми на којима се заснива митолошки

метанаратив. Ово су врло моћни фактори који делују стимулативно и на очување и установљење митолошке метанарације.

У драми *Цар Лазар*, наилазимо оваплоћење религијског метанаратива у свим својим преплитањима са митолошким.

Патријарх Јефрем, иначе историјска личност, главни је носилац религијског метанаратива у драми. Значајнији простор њему је посвећен на сабору, који је одржан због одлучивања о поласку у Косовски бој. Сам значај религијске компоненте огледа се и у томе што се одлука доноси испред Цркве Светог Арханђела у Призрену, места где се налази Душанов гроб. Два престола се ту налазе – за цара и патријарха, чиме се указује на равноправност у одлучивању и уопште на положај духовног и световног владара. Патријарх се види као божји заступник и ужива велико поштовање.

Да би одлучивање у оквирима митолошког метанаратива било легитимно и пред богом, неопходно је да патријарх одобри покрет у бој. То доноси сигурност и агилност јунака у борби. Они се боре за очување заједнице, али по божјој вољи, свемогућој сили која управља светом. Могући пораз се не чини трагичним јер «бог је тако хтео». Постоји смисао, разлог зашто се ствари дешавају.

«Патријарх: А ја светим тај рат оглашујем,
И небески благослов позивам
На оружје ваше.» (БАН 1987: 269)

Посебну важност има очување идентитета кроз хришћанство и борбу против «безбожника мослимаца». Народ не брани више само себе, већ и бога. Очекује божју помоћ и заштиту. Тако борба добија плантарне размере и нема сумње у исправност циља. Могућа смрт је свесна жртва за Христа. Нарочито се по значају издваја и крст као знамење хришћанства и у духовном смислу има значење које има мач у световном. У драми се јасно огледају овакве тенденције, али и суптилна критика истих.

Да би се ова функција истакла и да би се српски народ непосредније означио као «божји изасланик и ратник», вечера пред бој у народној традицији и у црквеним списима приказана је по угледу на Тајну вечеру коју је одржао Исус Христ пред распеће. Сам бој одиграва се на Видовдан, хришћански празник. Матија Бан се придржава овог сценарија. Лазар (као оличење Исуса) наздравља вином (крвљу Христовом) Милошу, који је неправедно оптужен за издајство и упоређен са Јудом. Матија Бан не пропушта прилику ни да у драму уведе чувени Лазарев говор пред бој уз минималне модификације у односу на народну традицију.

Закључујемо да се у драми не подрива сам религијски метанаратив, већ тенденција да се у њему проналази заклон, објашњење и оправдање за сопствене одлуке и пропаст.

IV Еманципацијски метанаратив

Еманципацијски метанаратив у драми *Цар Лазар* се јавља тек у наговештајима и функционише на више равни. Он има субверзивну улогу у односу на митолошки и религијски метанаратив. Огледа се најпре у тежњи да се поједини догађаји и личности покажу са научноисторијског аспекта који поштује критеријум истинитости и рационалности. Такође, видљив је и у тенденцији да се позакони демократски начин владања државом са свим елементима које он носи – слобода говора и мишљења, учествовање у доношењу пресудних одлука за државу. Ништа мање, присутан је и у отклањању мистичне копрене «страдања због Христа» као узрока пораза и указивању на то шта је прави разлог пропадања српске државе са аспекта еманципацијског метанаратива – нерационалност у одлучивању и неслога.

Лик који је највише привукао пажњу и негодовање публике након објављивања драме 1864, је лик Марка Краљевића. Њега Матија Бан приказује са историјског аспекта, тј. приказује га онако како га је историја запамтила – као турског вазала. У складу са том чињеницом, Бан му додељује у драми улогу сплеткара и сарадника војводе Драшка, што би по његовом статусу и општим политичким приликама био вероватан след догађаја. Овакво разигравање фикцијске вероватности, српска публика толико негативно дочекује да је Бан већ 1866. морао да избаци активни лик Марка Краљевића, сведе га само на поменути и додели му незнатну улогу у завери против Вука Бранковића. У оваквој ситуацији можемо на најбољи начин да увидимо до које мере је митолошки метанаратив укоренен у српском друштву 19. века и колики је његов значај.

Марко је у драми приказан као инертни племић који обитава искључиво на свом двору у Прилепу и који испуњава обавезе према султану само да би имао мир. Његово учешће у завери се мотивише и нетрпељивошћу према кнезу Лазару, који га није признао за врховног господара након смрти краља Вукашина. Ипак, да би на неки начин објаснио Марков поступак или да би удовољио укусу публике, Бан оправдава његово вазалство тиме што и њега приказује као жртву интриге и издајства из српских редова.

Вук Бранковић још један је лик у чијем се описивању заузима критички став у односу на митолошки метанаратив. Мада он у драми, на крају, одлази са Косовског боја «сачувавши многе своје војске», ипак је приказан као жртва сплетке, а његово клеветање Милоша је дочарано као оправдана сумња у његову верност Лазару и Србији. Бранковић је приказан као марионета, као поводљив и човек слабе воље и одлучности и у томе лежи његов «грех». У историјском тумачењу Вукове личности

лежи клица за овакво описивање у драми, јер историја га не сматра издајником, а Бан покушава да донесе једно уметничко виђење његове историјске улоге изван епског увреженог схватања.

Посебну важност има увођење сабора у косовски сценарио. Сабору присуствују сви великаши српски, а председавају Јефрем и Лазар. Сабор се сазива да би се одлучило о косовском питању, тј. о томе да ли треба кренути у бој или не. Опште је познато да се у средњовековној држави одлучивање искључиво односило на владара и евентуално његове најближе саветнике. Међутим, сабор у драми функционише као државно тело. На њему се слободно расправља о ствари од пресудног значаја за државу. На њему је загарантована слобода мишљења и слобода говора.

«Лазар: Овдје, Бојо, ниј' излишан нико,
Нит' с' уклонит' пр'је времена,
Свак умукни, и остан' на мјесту
Гдје се има р'јеч мудрости чути,
Ту немају се блистати мачи.
Слободно је сваком властелину
Изразити своје мисли цару,
Ма с царевим и не слагале се.» (БАН 1987: 265)

Пуноправно заједничко одлучивање, слобода говора и мисли, дипломатија изнад грубе борбе, принципи су нововековних модерних држава, пониклих у окриљу еманципацијских метанаратива. Да би до изражаја дошао однос између традиционалног и модерног, између митског и рационалног, супротстављају се заступници еманципацијског и митолошког метанаратива на сабору. Јављају се две струје. С једне стране су браниоци митског метанаратива – Обилић, Косанчић и Топлица, Југ Богдан. Они се држе традиционалног и увреженог, они без размишљања крећу у борбу «да одбране српску част и достојанство». То је за њих једини вид ослобођења. С друге стране, ту је и струја која има другачија виђења. У њој такође можемо видети два тока. Један чине «издајнице» које подгревају и заговарају капитулацију из личне користи, али ту је и онај ток који је за дипломатски и mudar начин владања, преговарања и чувања националног идентитета и слободе. Главни лик у представљању овог другог тока је Сријемски бан.

У драмском смислу, Сријемски бан има улогу резонера. По начину размишљања и односу према стварности више подсећа на човека модерног доба. Његова главна функција је да отелотвори рацио и позакони еманципацијски метанаратив. Он критикује грубо ослањање на снагу уместо на памет, на борбу уместо на разговор и мудрост у доношењу одлука, тачније, обрушава се на слепо придржавање митолошког метанара-

тива. Његово указивање на неприпремљеност Србије за борбу са далеко моћнијим непријатељем и пророчка, а ипак само рационална, изјава да ће одлазак у бој значити пропаст државе, заступници митолошке метанарације дочекују са огромним негодовањем.

Тако директан атак на кодекс митолошког метанаратива, аутоматски се доживљава као образац негативног и непожељног понашања и са собом повлачи жељу за казном – Сријемски бан избегава погубљење захваљујући патријарху. Увидевши да не може да утиче на своје сународнике и сам полази у бој.

«Издајнички ток» струје која се противи одласку у битку, не припада ниједном кодексу, већ је флуидан и приклања се онима који им боље служе. Његови представници, Драшко, Бојо и др., су приказани као критични елемент српског друштва, елемент који изазива неслогу и условљава пропаст. Једина правила која поштују су правила личног интереса.

Спајајући и истичући, на дан сабора, нерационалност, неслогу и издају са једне стране; и разум, демократски начин размишљања и организовања државе са друге, Матија Бан на неки начин урушава традиционално тумачење пораза као божје воље или свесне жртве за Христа и нуди једно логично, засновано на правилима еманципацијске метанарације.

V Лик цара Лазара

Лазарева погибија се рачунала већ у 15. веку као свесна жртва за слободу и послужила је као пример наредним поколењима. Нарочито је то случај у 19. веку, у време цветања романтичарске идеологије. Тада се интезивно доживљавала као свесна жртва и вршење дужности према отаџбини. Матија Бан модификује и употпуњује овакву интерпретацију. Лик цара Лазара је најјаснији и најоригиналније обликован у читавој драми. Мада се Бан у суштини држи матрице из народних предања и црквених списа, он овом јунаку доприноси низ нових особина и чини га пожељним модерним владаром, у складу са еманципацијском метанарацијом, готово беспрекорног карактера и вештине управљања. Његово понашање носи позитивне аспекте свих трију метанарација. Он позакончује из митолошког метанаратива кодекс части, храбрости, достојанства и љубави према земљи и својим сународницима. Из религијског метанаратива преузима поштовање и љубав према вери и богу, а да га то уједно не спречава да буде поштени владар који негује слободу говора, мишљења, равноправност и демократски установљену државу.

Његов лик одише лиризмом и племенитошћу. Однос према поданицима је однос нежног и заштитнички настројеног оца. Главна његова

особина је *умереност* и чини се да је ту управо и тежиште драме – у складу са еманципацијским, просветитељским рационалистичким поукама. Синкретизам позитивних правила свих метанаратива, а позакоњен кроз еманципацијски, пропагира се као кључ за успешног владара и успешну земљу. Једина препрека, сматра се, на томе путу може бити неслога и нерационалност у закључивању.

VI Закључак

Историјски догађај Бој на Косову, веома популаран у драмском стварању 19. века, приказан је на неуобичајени начин у драми *Цар Лазар или пројаси на Косову* Матије Бана. Попут других драмских писаца 19. века, Матија Бан дешавања и ликове везане за пресудни национални догађај приказује и позакоњује кроз митолошки и религијски метанаратив – кроз ликове Обилића, Косанчића, Топлице, Јефрема и др., али се у њима назире и критика ових метанаратива са становишта еманципацијске метанарације – кроз ликове Бранковића, Марка Краљевића, Драшка, Боја итд., што ово драмско остварење издваја од других и чини га посебним. Ликом кнеза Лазара, у драмском смислу најуспелијем, велича се *умереност* у складу са рационалистичким, просветитељским поукама.

У догађајима приказаним у драми, као и у односима међу властелом, могу се уочити и паралеле са друштвом 19. века – династичке борбе, дворске сплетке и агенти у време када се формира нововековна српска држава – и чини се да Матија Бан гради те аналогije како би, опет са становишта еманципацијске метанарације, указао на индолентност српског народа и његову неагилност да промени своја схватања и грешке, па драма тиме добија и ангажовање у буђењу националне свести, што је типична одлика српске историјске драме 19. века. Ова линија истраживања остаје неисрпљена овим радом и може послужити као мотив за даљу анализу. Такође, закључујемо да драма *Цар Лазар* пружа интересантан материјал и за проучавања са аспекта новог историзма, теорије могућих светова, теорије рецепције и других.

Литература

БАН 1987: Бан, Матија, *Цар Лазар или пропаст на Косову*», у: *Историјска драма XIX века*, I, приредила М. Фрајнд, Српска књижевност. Драма, 7, Нолит, Београд 1987, 149–343.

ЕРЧИЋ 1974: Ерчић, Властимир, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860.*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1974.

- LUCERNA 1906: Lucerna, Kamila, «U spomen Matije Bana Dubrovčanina», *Ljetopis JAZU*, 21, 1906, str. 1–49
- ЛИОТАР 1990: Лиотар, Жан Франсоа, *Постмодерна пројумачена дјеци*, Загреб: Август Цесарец – Напријед, 1990.
- МИХАЉЧИЋ 1989: Михаљчић, Раде, *Јунаци косовске легенде*. Београд БИГЗ, 1989.
- ОРБИН 1968: Орбин, Мавро, *Краљевство Словена*, Београд 1968.
- ТОМАЦ 1968: Томац, Петар, *Косовска бијка*, Београд 1968.
- ФРАЈНД 1987: Фрајнд, Марга, «Политика и легенда у српској историјској драми», предговор у: *Историјска драма IX века I*, приредила: М. Фрајнд, Нолит, Београд 1987.

Jasmina V. Nosić

METANARRATIVES IN MATIJA BAN'S *EMPEROR
LAZAR OR DISASTER OF KOSOVO*

Summary

The thesis of this paper is that Matija Ban in his play *Emperor Lazar or Disaster of Kosovo* shows the events and personalities related to the Battle of Kosovo through the mythological and religious metanarratives, but also that these metanarratives are criticized from the standpoint of emancipatory metanarrative, which distinguishes this play from the other plays written in this era. We will first extract mythological and religious metanarration, through the interpretative and analytical method, paying particular attention to the characters, then we will provide arguments and examples to document the author's attempt to violate the traditional value system by introducing legalization typical for emancipatory metanarratives, and, in the end, we will merge all prior claims and present the way of interaction between metanarratives in the play.

Keywords: mythological metanarratives, religious metanarratives, emancipatory metanarratives, Battle of Kosovo, the creation of the modern state